

ІНШОМОВНІ ТЕРМІНИ СУЧАСНОЇ ЧЕСЬКОЇ ДІЛОВОЇ МОВИ

У статті розглядаються причини запозичень іншомовних термінів у такому надзвичайно консервативному та нормованому функціонально-стилістичному різновиді літературної мови, як мова ділових документів. Як свідчить проведений аналіз, процеси термінологічної модернізації в сучасній чеській діловій мові відбуваються в ситуації конфлікту двох тенденцій — до інтернаціоналізації та до націоналізації, що забезпечує контрольоване поповнення термінології новими елементами, потрібними для називання нових понять, необхідність у вираженні яких виникає під час перекладу документів ЄС.

Ключові слова: запозичення, іншомовний термін, мовний пуризм, інтернаціоналізація, мовне планування, термінологічна модернізація.

Специфіка адміністративно-правових документів зумовлює часте вживання в них юридичних термінів, термінів сфери економіки, комерційної діяльності та фінансування. Це саме ті галузі суспільних відносин, що розвиваються найшвидше, і, відповідно, потік нової інформації в них настільки сильний, що часто мові не вистачає власних лексичних засобів для адекватної передачі потрібних відомостей. У зв'язку з цим у зазначених галузях регулярно відбуваються процеси термінотворення, що дозволяє діловій мові залишатись ефективним засобом комунікації. Найчастіше творення термінів відбувається за допомогою внутрішніх ресурсів мови, що передбачає появу похідних слів, надання словам нових значень за допомогою складання основ, створення термінологічних словосполучень. У мові чеських ділових документів, що є об'єктом нашого дослідження, поряд із великим шаром термінів, утворених на національному ґрунті, використовується багато термінів іншомовного походження.

Різні аспекти становлення та функціонування термінології вже були предметом дослідження багатьох мовознавців (В. Виноградов, В. Лейчик, В. П. Даниленко, Г. Винокур, Б. Головін, Т. Кияк, К. Кусько, Г. Муштенко, Е. Жильбер, А. Ширмер, Й. Сміт, Ф. Дорнер, Л. Даниленко, Л. Крисін, Н. Клименко, Є. Карпіловська, С. Гриньов та ін.). Проблеми термінотворення розглядаються також у межах досліджень неологізмів на матеріалі чеської мови в працях Ф. Данеша, М. Савицького, Р. Блатної, О. Улічного, Г. Владкової, О. Мартінцової¹. Разом із тим з появою в мові чеських документів великої кількості нових запозичень постає потреба спеціального теоретичного опрацювання питань, пов'язаних із їх запровадженням у мову. У цій статті розглянемо причини запозичення іншо-

¹ Див., зокрема, два видання словника неологізмів за її редакцією: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů / Pod ved. O. Martincové.*— Praha, 1998.— 356 s.; *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů.*— 2 vyd. / Pod ved. O. Martincové.— Praha, 2004.— 568 s.

мовних термінів на матеріалі сучасних запозичень у текстах чеських ділових документів.

Зовнішнім поштовхом для активного запозичення іншомовних термінів стала підготовка Чеської Республіки до вступу в ЄС, у зв'язку з чим виникла потреба у створенні словника термінів, пов'язаних із функціонуванням органів влади ЄС й обслуговуванням різних нових соціально-економічних і правових відносин. Подібні впливи зовнішніх факторів на розвиток мови звичайно розглядаються в межах соціолінгвістичних досліджень. Ми також скористаємося термінологією соціолінгвістики для пояснення причин запозичень.

Мова ділових документів є надзвичайно консервативною та нормованою, тому будь-які зміни в її лексичному складі, тим більше в термінологічній лексиці, не можуть мати спонтанного характеру, а є результатом свідомого впливу з боку суспільства у формі мовного планування. За визначенням В. Фієрмана², мовне планування — це тривалий процес, який полягає у свідомих змінах системи мовного коду та включає планування статусу (*Status planning*) і планування корпусу (*Corpus planning*). Більшість сучасних соціолінгвістичних досліджень ґрунтується на моделі Е. Хаугена³, що вже стала класичною. У цій моделі представлено таку послідовність етапів мовного планування корпусу: 1) вибір норми (*norm selection*); 2) кодифікація; 3) впровадження кодифікованих норм (*implementation*) і 4) їх розробка, удосконалення (*elaboration*). Застосовуючи цю модель для аналізу явищ мовного планування, різні дослідники доповнюють її на основі власних спостережень, наприклад, Ї. Неуступний⁴ додав до удосконалення мовної норми етап культивування. Розглядаючи питання нормалізації та кодифікації української мови, Г. М. Яворська⁵ запропонувала включити до цієї класичної моделі ще один важливий етап, а саме — етап перегляду норми. У своєму спільному соціолінгвістичному дослідженні Ї. Неуступний і Ї. Неквапіл⁶ не задовольнилися лише аналізом процесів мовного планування, а запропонували розглядати питання свідомого впливу на чеську мову як складову частину теорії мовного менеджменту (*language management*), що охоплює не лише мовні проблеми, пов'язані з мовним плануванням, а й широкий спектр додаткових проблем, включаючи дискурс, питання ввічливості, комунікації в міжмовних ситуаціях, правопису, орфографії та правильної вимови.

Одним з важливих процесів планування корпусу мови є термінологічне планування, під час якого спочатку відбувається побудова нових термінів (термінологічна модернізація), після чого здійснюється відбір найвдаліших варіантів з їх подальшим затвердженням (термінологічна стандартизація). Саме в контексті процесу термінологічного планування розглядаються дуже популярні серед дослідників проблеми інтернаціоналізації та націоналізації мови.

Як *інтернаціоналізацію* чеські лексикологи Ї. Філіпець і Ф. Чермак розглядають «...активний процес запозичення слів іншомовного походження, використання іншомовних елементів у творенні нових слів, утворення нових слів під впливом іншої мови (кальки, у тому числі семантичні) та перенесення певних ін-

² *Fierman W.* Language Planning and National Development. The Uzbek Experience.— Berlin ; New York, 1991.— 360 p.

³ *Haugen E.* Dialect, Language, Nation // *American Anthropologist*.— 1966.— Vol. 68. N 4.— P. 922–935.

⁴ Див.: *Neustupný J.* Basic types of treatment of language problems // *Advances in language planning* / J. A. Fishman (ed.).— Mouton, 1974.— P. 37–48.

⁵ *Яворська Г. М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс : Мова, культура, влада.— К., 2000.— С. 158.

⁶ *Neustupný J. V., Nekvapil J.* Language management in the Czech Republic // *Current issues in language planning*.— 2003.— Vol. 4. N 3–4.— P. 181–366.

шомовних формальних і семантичних кліше до фразеології, передусім до політичної, спортивної та наукової»⁷. Інший чеський дослідник К. Гутшмідт наполягає на тому, що інтернаціоналізація є не просто процесом, а тенденцією, яка визначає спрямованість мовних процесів. На його думку, вона «...приводить до зближення, до певної уніфікації літературних мов, до виникнення загальних рис одного культурного кола або двох та більше культурних кіл, що стикаються»⁸. На прикладі кількох слов'янських мов він продемонстрував, що інтернаціоналізація є, з одного боку, сукупністю спільних системних тенденцій до поширення іменної префіксації та активізації словоскладання, а з другого — структурно-типологічними тенденціями зростання аглютинації (іменна префіксація) або зростання полісинтетичності (словоскладання)⁹.

Як уже зазначалося, каталізатором процесів термінологічної модернізації в чеській мові став вступ Чехії до ЄС. Творення нових термінів відбувається в ній в умовах конфлікту двох тенденцій — інтернаціоналізації та націоналізації. Активізацію цих мовних тенденцій М. Грдлічка пов'язує з впливом глобалізаційних процесів: «З одного боку, відбувається взаємовплив різних мов, викликаний зовнішньою дією глобалізації як намагання віднайти універсальний засіб порозуміння, а з другого — свідоме використання регіональних мов як вияв внутрішньої потреби ідентифікації»¹⁰.

Активізація тенденції до інтернаціоналізації виявляється передусім у запозиченні чеською мовою великої кількості англіцизмів, які мають характер європеїзмів або інтернаціоналізмів, тобто поширені в багатьох європейських мовах або в мовах світу. Феномен всесвітнього поширення англійської мови викликає численні дискусії в середовищі науковців і занепокоєння з боку пересічних громадян. Особливо гострі суперечки точилися навколо питання надання англійській мові статусу офіційної мови ЄС, тобто першої іноземної мови в неангломовних країнах — членах ЄС. Висловлювалися думки про те, що це може призвести до лінгвістичної катастрофи. Останнім часом дедалі більше дослідників (М. Віташек-Самборська¹¹, К. Неттманн-Мултановська¹²) у слов'янському світі спростовують твердження про існування великої загрози з боку англійської мови.

У мові сучасних чеських ділових документів нами було зафіксовано ряд англіцизмів, які функціонують у питомій формі без оформлення засобами чеської

⁷ *Filipec J., Čermák F. Česká lexikologie.* — Praha, 1985. — S. 24–25.

⁸ *Гутшмідт К.* Тенденция интернационализации в современных славянских литературных языках — отражения поверхностные и глубинные // *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti.* — Bratislava, 1999. — S. 9.

⁹ Докладніше про проблему інтернаціоналізації див., наприклад: *Slowotwórstwo. Nominacja* // Red. I. Ohnheizer. — Opole, 2003. — 541 s.; *Gazda J.* Integrace cizojazyčných prvků v slovní zásobě současné ruštiny a čeština (na mat. substantivních neologismů) // *Autoreferát kandidátské disertační práce.* — Brno, 1990. — 10 s.; *Gazda J.* Internacionalizační tendence v rozvoji slovní zásoby současných západoslovanských jazyků // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě: Sborník příspěvků z konference.* — Praha, 2003. — 16–18 červn. — S. 64–72; *Gazda J.* Интернационализация как интегрирующий элемент языков средневропейского пространства // *Litteraria humanitas XI. Перекрестки культуры: Средняя Европа.* — Brno, 2002. — S. 131–142; *Horecký J.* Internacinalizácia a europeizácia slovenčiny // *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti.* — Bratislava, 1999. — S. 80–83; *Гутшмідт К.* Знач. праця. — S. 9–16; *Nettmann-Multanowska K.* English loanwords in Polish and German after 1945: Orthography and Morphology. — Frankfurt am Main, 2003. — 231 p.

¹⁰ *Hrdlička M.* Globalizace světa a její důsledky pro jazykovou a odbornou kompetenci při překladu // *Odborná komunikácia v zjednotenej Európe.* — Banská Bystrice. — 2002. — S. 42–45.

¹¹ *Witaszek-Samborska M.* Zapozyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie. — Poznań, 1993. — 105 s.

¹² *Nettmann-Multanowska K.* Op. cit.

мови (наприклад: *bargaining, hedge, servis, management, standart, swap, broker, monitoring, bargaining, dumping, floating, forward, gearing, clearing, facility, korner, market-maker, run, truck*). Прикладом використання графічно неадаптованих термінологічних запозичень може бути такий уривок з постанови «Vyhlaška ze dne 6. listopadu 2002...»: «kvantitativní informace o: 1. jmenovité a reálné hodnotě derivátů v členění na deriváty sjednané za účelem zajišťování, tvorby trhu nebo spekulace, a dále v členění podle různých typů derivátů, jako jsou *forwardy, futures, opce, swapy...*»¹³. Крім того, такі запозичення, як *facility, interview, korner, market-maker, run, truck, floating* залишаються в чеській мові незмінними та словотвірною пасивними (не утворюють похідних). Новітні англіцизми утворюють переважно двочленні словотвірні гнізда з прикметником, наприклад: *broker* → *brokerský, dealer* → *dealerský, servis* → *servisní, clearing* → *clearingový, dumping* → *dumpingový, forfeiting* → *forfeitingový, leasing* → *leasingový, marketing* → *marketingový, factoring* → *factoringový*. При цьому в таких парах прикметникова форма може бути уживанішою — це дозволяє припустити, що запозичення певного іменника викликане потребою у творенні відповідного прикметника (наприклад: *hedge* → *hedgeový*). За нашими спостереженнями, похідні становлять близько 40% зафіксованих термінів англійського походження. Отже, незважаючи на конфлікт під час запозичення між флективною чеською мовою та аналітичною англійською англіцизми поступово інтегруються до граматичної системи чеської мови як мови-реципієнта.

Стосовно семантичної структури англіцизмів можна зазначити, що в більшості випадків спостерігається повний збіг термінологічного значення цих термінів у мові-продуценті (англійській) та мові-реципієнті (чеській). Для прикладу розглянемо англіцизми *award* і *gearing*. У словнику юридичних термінів англійської мови¹⁴ терміном *award* позначається рішення арбітра, у такому ж значенні цей термін зареєстровано й у чеському словнику іншомовних слів¹⁵. Економічний термін — англіцизм *gearing* позначає відносну вагу позик у структурі капіталу. У словнику англійських фінансових термінів *gearing* визначається як «Фундаментальний аналіз співвідношення рівня довгострокових позик компанії та її пайового капіталу, що виражається у відсотках»¹⁶.

Незважаючи на сильний вплив англійської мови на сучасні процеси в чеській термінології, все ж таки серед іншомовних термінів, що входять до лексичного складу мови сучасних чеських ділових документів, переважають латинізми (наприклад: *akceptace / akcepce, bilateralita, cese, certifikát, debet, depozit / depozitum, existence, exekutiva, identita, komise, penále*). Латинізми потрапляють до чеської мови також через інші європейські мови, з якими вона активно взаємодіє. Так, латинізми *export, facility, factoring, interoperabilita, sukcesor, komodita, test* було запозичено з англійської мови, а латинізм *globalizace* потрапив до чеської мови з французької. Основи латинського походження можуть поєднуватися з чеськими основами, утворюючи гібридні утворення типу *akceschopný, normohodina, rektadoložka*. Латинські суфікси -c(e), -ant, -át, -or -ent, -ist(a), -it(a) також не втрачають своєї традиційно активної ролі в сучасних процесах термінотворення. До найпродуктивніших належать латинські суфікси -c(e) (-ic(e), -ac(e)), -z(e), -s(e), які додаються до різних за походженням основ: *abdikace, adopce, urgence, kauce, prevence, deklarace* (лат.), *reglementace* (фр.), *balance* (нім. < іт.), *recyklace* (англ.), *indosace* (іт.), *redundace* (англ. < лат.),

¹³ <http://www.podnikame.cz>

¹⁴ Oxford Dictionary of law.— Oxford, 2003.— 560 p.

¹⁵ Akademický slovník cizích slov.— Praha 2001.— 835 s.

¹⁶ <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com>.

konverze, koncese (лат.). У префіксальному словотворі також спостерігається значна продуктивність латинських префіксів *de-, kvazi-, ge-, sub-, super-* (напр.: *denaturalizace, kvazirenta, rediskont, subdodavatel, superlegalizace*), що, за спостереженнями дослідників¹⁷, характерно й для інших слов'янських мов.

Кілька популярних невідмінюваних запозичень-іменників використовуються в текстах документів виключно у складі усталених словосполучень: латинізм *lex* зустрічається у виразах, пов'язаних із Римським правом (*lex scripta, lex generalis, lex specilis*); англіцизм *cash* — у складі висловів зі сфери торгівлі (*cash and carry, cash before delivery, cash on delivery*). Подібні усталені словосполучення зі збереженим первинним написанням у чеському мовознавстві називають висловами-цитатами (*citátové výrazy*). Крім зазначених вище висловів, у мові чеських ділових документів функціонує низка термінологічних словосполучень, що належать до категорії висловів-цитат: латинські книжні та юридичні усталені вислови *ad hoc [hók-], ad valorem, a priori, ante meridiem, bona fides / fide, de minus, mala fide, in dubio pro reo, in dubiis mitius, prima facie / primafacie, per nefas[-fás], in concreto*, дипломат. *persona grata [-só- -grá-]*, економ. *per capita[ka-], prima rate*, торг. *tale quale [kvá-]*; фр. дипломат. *aide-memoire, chargé d'affaires*, книж. *tête à tête*; іт. фін. *per ultimo[-ty-]*, юрид.-адміністрат. *in bianco*, фін. і юриспруд. *a vista, prima vista*; усталені вислови фін., торг. та екон.: іт. *al corso, a konto* (вживається у сполученні *platba a konto*); фр. *à la baisse, à la hausse, au nom, au pair, au porteur, laisser faire, laisser passer*; нові англійські (американські) запозичення фін.-екон. — *credit card, blue chips, documents against payment, free alongside ship [frí elongsajd šip], free on board, free on wagon, know-how [nou-hau], joint venture [džoint venčr]*, юрид. *common law [komen ló]*.

Більшість цих висловів-цитат зустрічається у вузькоспеціалізованих текстах, зокрема у статтях юридичного журналу «Právník». Вислови, використовувані авторами статей, часто не зафіксовані в словниках, оскільки вони виступають позначеннями нових юридичних понять, які ще не було запроваджено до чеської юридичної системи, а відповідно і до мови, що її обслуговує, наприклад: «*doktrína margin of appreciation (ve fr. marge d'appréciation)*»¹⁸.

Сучасні процеси інтернаціоналізації чеської термінології вступають у конфлікт з вирівнювальними процесами, що виявляється у використанні в мові питомого репертуару виражальних засобів. Подібні процеси пов'язані з дією тенденції до націоналізації мови. У мові офіційного спілкування вирівнювальні процеси охоплюють передусім номінативну сферу, спричиняючи використання власномовних синонімічних відповідників запозичених термінів. Часто подібне відкидання «чужого» є справді виправданим, але іноді воно набуває форм радикального мовного пуризму, зумовлюючи появу в текстах сучасних чеських документів не зовсім адекватних лексичних засобів. Так, у чеських перекладах документів ЄС З. Опавою¹⁹ відзначено такі приклади не виправданого використання чеських слів замість синонімічних запозичень: *normotvorný* замість *legislativní, právní předpisy* замість *legislativa, soudržný* замість *konzistentní*,

¹⁷ Аврамова Цв. Словообразовательные тенденции при съществительные имена в болгарския и чешкия език в края на XX век.— София, 2003.— 259 с.; Мазурик Д. Новітні запозичення в сучасній українській літературній мові (питання доцільності та адаптації) // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол.— 2003.— Вип. 30.— С. 263–270.

¹⁸ Barinka R. Evropská úmluva o lidských právech a doktrína margin of appreciation: teoretické dimenze problému // Právník.— 2005.— N 10.— S. 1073.

¹⁹ Opava Z. Jazykový purismus v překladech právních předpisů EU // Eurolingua 2004.— Opera Academiae Paedagogicae Liberencis. Ser. bohemistica, 2005.— S. 117–123.

koherentní; *pružný* замість *flexibilní*, *společenství* замість *komunita*, *podnět* замість *iniciativa*, *průhlednost* замість *transparentnost*, *předcházení* замість *prevence*, *vytvoření* замість *definice*. У такий спосіб перекладачі та термінологи намагаються створити тексти, які були б зрозумілими читачеві, але в деяких випадках уникнення іншомовних елементів спричиняє появу в чеській мові невластивих їй конструкцій, які не сприяють кращому розумінню тексту. Наприклад, замість загальноновживаного гібридного утворення з іншомовним елементом *konkurenceschopný* використовується незвичний термін *soutěžeschopný*, замість термінологічного словосполучення *centrální oblasti* вживається калькований вислів *ústřední regiony*. З. Опава висловлюється також проти заміни запозичення *integrace* власномовною лексевою *začlenění*.

Загалом явище мовного пуризму доцільно розглядати в аспекті формування ставлення до літературної норми. У процесах становлення норми української мови Г. М. Яворська²⁰ виділяє дві моделі — «романтичну» та «європейську», які вона вважає співвідносними із загальнокультурною опозицією: «вихід на своє» vs. «вихід на світ». Для чеської мови характерніша є романтична модель, адже загальновідомим є чутливе ставлення чеської громадськості до власної мови. Ілюстрацією цього може бути пуристичний період у розвитку чеського мовознавства, яскраво представлений у критичних статтях перших видань журналу «*Naše řeč*», присвячених використанню в чеських текстах слів іншомовного походження. Згодом проти такого вкрай негативного ставлення до запозичень виступили представники Празького лінгвістичного гуртка, зокрема Б. Гавранек і Й. Вахек²¹. Вони вважали, що запозичення слів — це не результат підкорення іншомовним впливам, а свідчення життєздатності мови, її активного ставлення до нових реалій та їх номінації.

Зараз більшість лінгвістів дотримується думки про те, що лексичне запозичення є обґрунтованим у тих випадках, якщо використання іншомовного слова зумовлене функціональною потребою, тобто коли в мові немає власних належних засобів вираження актуального значення. Занепокоєння викликає лише надмірне та необґрунтоване використання іншомовних слів як вияв моди, мовного снобізму, коли іноземна мова-еталон і відповідна культура цінуються вище за рідну мову та культуру. З метою запобігання негативним наслідкам впливу мови-еталона (абсолютизації орієнтації на мову-еталон) у межах ЄС мови всіх країн-членів було визнано офіційними та чинними мовами (§ 217 Римських договорів). У рамках реалізації такої мовної політики багатомовності запроваджується ряд «антиглобалізаційних» заходів для забезпечення рівноправного функціонування всіх європейських мов²².

Рівноцінність національних мов країн-членів ЄС викликала потребу в перекладах спеціальних текстів у нових країнах-членах, у яких відбувається гармонізація національного законодавства за нормами та правилами угод і директив ЄС. У зв'язку з цим закономірно, що лексика сучасної мови чеських ділових документів поповнюється переважно під час перекладу іншомовного матеріалу (зокрема текстів європейських стандартів та норм, резолюцій Європейського парламенту та Ради Європи тощо).

²⁰ Яворська Г. М. Знач. праця.— С. 178.

²¹ Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культуры // Пражский лингвистический кружок.— М., 1967.— С. 338–377; Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы.— М., 1964.— 111 с.

²² Див. про це у спеціальному повідомленні Європейської Комісії про багатомовність 22 листопада 2005 р. (<http://europa.eu/languages/>)

Таким чином, найсильнішим поштовхом для запозичення іншомовних терміноелементів стає прагматичне намагання носіїв мови відшукати мовні засоби для передачі тих понять, які до цього часу не були в ній адекватно виражені. Логічно, що найчастіше така потреба виникає під час перекладу іншомовного матеріалу. Так, під час перекладу юридичних текстів унаслідок загальних процесів гармонізації права активізується тенденція до так званої гармонізації термінів права ЄС у чеській мові, створюються умови для її подальшої взаємодії з іншими мовами.

O. M. BEZULYK

FOREIGN TERMS IN THE CONTEMPORARY CZECH BUSINESS LANGUAGE

The article deals with the causes of borrowing foreign terms in such a highly conservative and standardized functional variety of the literary language as the language of business documents. The provided studies allowed to determine that the processes of terminological modernization of the contemporary business Czech are taking place in the situation of the conflict of two tendencies: internalization and nationalization. This ensures the managed inclusion of the new terms needed for naming new concepts during the translation of the European Union documents.

Key words: borrowing, foreign terms, linguistic purism, internalization, language planning, terminological modernization.